

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת מטות: המצור על ביירות

לאחר הכרזת העצמאות, פלש צבא מצרים לארץ ישראל והחל בכיבוש הארץ מדרום לצפון, כאשר אחד הכוחות נע מזרחה והתמקם בפלוג'ה, אזור צומת פלוגות וקרית גת. במהלך המלחמה, הצליח צה"ל לכבוש שטחים נרחבים בנגב, ובכך הצליח לבודד את הכוח המצרי ששהה בפלוג'ה. הכוח המצרי נותר מכותר מכל צדדיו, ללא אספקת מזון ותרופות ומצב הלוחמים המצריים היה קשה. המצור ארך כארבעה וחצי חודשים, והיווה מנוף לחץ ויתרון משמעותי בהסכם שביתת הנשק. לאחר זמן, בחנוכה תש"ט, יצא לדרך 'מבצע חיסול' לחיסולו של הכוח המצרי, מבצע שנכשל ובו נהרגו רוב חיילי הפלוגה הדתית מחטיבת אלכסנדרוני.

גם במלחמת יום הכיפורים צרו חייל צה"ל על צבא מצריים. הדבר אירע בשלהי המלחמה, לאחר שחצה צה"ל את תעלת סואץ וכיתר את הארמייה השלישית של צבא מצרים שכללה 30 אלף חיילים ו-300 טנקים. המצור של צה"ל יצר מצב חדש שבו למצרים היה אינטרס דחוף להידבר ולהגיע להסדרים עם ישראל כאשר הזמן פועל לרעתה במהירות וכל הישגיה בצליחת התעלה ירדו לטמיון. הכיתור ומניעת הכנסת סיוע הומניטרי מצד ישראל, גרם למנוף לחץ על המצרים לשחרר את שבויי המלחמה הישראלים.

האם בשעת מלחמה מותר לצור על האויב ולמנוע ממנו אספקת מזון ותרופות? האם מטרת המצור הפוגע קשות בנצורים משרת את האינטרס המלחמתי, של כניעת האויב, או שמא הוא מגביר את התוקפנות שלו?

בפרשת השבוע יצא עם ישראל למלחמת מדין:

וַיִּדְבֹּר מֹשֶׁה אֶל הָעָם לֵאמֹר, הִחָלְצוּ מֵאִתְּכֶם אֲנָשִׁים לַצָּבָא וַיְהִיו עַל מִדְיָן לְתֵת נִקְמַת ה' בְּמִדְיָן... וַיִּצְבְּאוּ עַל מִדְיָן כְּאִשֹּׁר צֹהֵה ה' אֶת מֹשֶׁה וַיַּהַרְגוּ כָּל זָכָר.¹

התרגום יונתן² מסביר את המילים 'וַיִּצְבְּאוּ עַל מִדְיָן', שישאל הטילו מצור על המדיינים, אך זה לא היה מצור הרמטי מארבע כיוונים אלא רק משלושה כיוונים, כאשר ישראל השאירו פתח מילוט לאויב כדי שיברח מן המצור.

מהי הסיבה להשאיר פתח מילוט ולאפשר לאויב לברוח? האם אין בכך העדר השגת יעדי המלחמה בחיסול האויב, הלא לאחר הבריחה הוא ישוב וילחם בישראל? האם ניתן ללמוד ממלחמת מדין למלחמות ישראל בימינו, שיש להשאיר פתח מילוט לאויב?

¹ במדבר (לא, ג-ז).

² תרגום יונתן (כתר יונתן, במדבר לא, ז). בספרי (במדבר, פרשת מטות פסקא קנו) הובאה בכך מחלוקת.

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

ואכן, שאלה זו עלתה באותם הימים, במלחמת העצמאות ובמלחמת יום הכיפורים, אז התעורר דיון על הלגיטימיות של המצור על צבא מצרים, האם נכון היה להשאיר להם פתח מילוט כפי שהיה במלחמת מדין.³

כדי לענות על שאלה זו, עלינו לבחון האם מלחמת מדין הייתה מלחמת מצווה, או שהייתה זו מצוות לחימה. אם היא מלחמת מצווה, הרי יש ללמוד ממנה למלחמות ישראל שהן מלחמת מצווה ולהשאיר פתח מילוט לאויב. אך אם מלחמת מדין אינה מלחמת מצווה אלא יש מצוות לחימה, אזי מדובר היה בציווי ייחודי לזמנו, להשאיר פתח מילוט, ואין ללמוד משם על מלחמות ישראל.

אפשר להגדיר את מלחמת מדין כמלחמת מצווה,⁴ שכן יש בה מאפיינים הקיימים במלחמת מצווה, לדוגמה: שבט לוי יצא למלחמת מדין כפי הנאמר 'לכל מטות ישראל',⁵ דבר המורה שמדובר על מלחמת מצווה בה אפילו שבט לוי יוצא למלחמה.⁶ אף פנחס הכהן יצא למלחמה זו, 'וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה... וְאֶת פִּינְחָס בֶּן אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן',⁷ ולדברי רש"י⁸ הוא שימש בתפקיד כהן משוח מלחמה היוצא להילחם במלחמת מצווה,⁹ למרות האיסור לכהן להיטמא למתים.¹⁰ לאור מאפיינים אלו, הרי שמלחמת מדין היא מלחמת מצווה, וממנה יש ללמוד למלחמות ישראל שהן מלחמות מצווה, ולהשאיר במצור פתח מילוט לאויב כפי שהיה במלחמת מדין.

אולם, ממאפיינים אחרים במלחמת מדין ניתן לשלול הבנה זו ואין לראותה כמלחמת מצווה, שכן יש הסוברים¹¹ ששבט לוי לא יצא למלחמה זו, דבר השולל ממנה את הגדרתה כמלחמת מצווה. וכן במלחמת מדין נשאלו באורים ותומים, כדברי תרגום יונתן¹² המפרש שפנחס יצא עם 'פְּלִי הַקֹּדֶשׁ... בְּיָדוֹ', שהכוונה לאורים ותומים, והרי במלחמת מצווה אין שאלה באורים ותומים.¹³ גם מהיקף ההשמדה במלחמת מדין ניתן לראות שאינה מלחמת מצווה, שכן במלחמת מצווה יש להרוג את כל האוכלוסייה, 'לֹא תַחֲיֶה כָּל נֶשְׁמָה',¹⁴ ואילו במלחמת מדין לא הרגו את כולם אלא החיו את הנשים הקטנות שלא ידעו משכב זכר.¹⁵

בנוסף, התוספות¹⁶ סוברים שבמלחמת מדין היה היתר של אשת יפת תואר, היתר שלא ניתן ליישם במלחמת מצווה בה מצווים אנו להרוג את כולם. זאת ועוד, לאחר מלחמת מדין הצטוו ישראל על

³ ביחס למלחמת העצמאות, ראו: הרב יהושע מנחם אהרנברג (קול תורה, חוברת ג תשי"ט עמוד כא-כד; דבר יהושע, ח"ב סימן קכו). ביחס למלחמת יום הכיפורים, ראו: הרב אברהם אבידן (בתוך: מורשה, חלק ז עמוד 112-113).

⁴ רמב"ן (במדבר לא, ו).

⁵ ספרי (במדבר, פרשת מטות פסקא קנז); רש"י (במדבר לא, ד).

⁶ רמב"ם (הלי שמיטה ויובל הי"ג הי"ב); הרא"ה קוק (שבת הארץ, שם); הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני, סימן טז עמוד רד-רה; משפטי שאול ארץ ומדינה, סימן קלג); שו"ת מנחת אברהם (ח"ד סימן א אות ז). אולם, יש הטוענים שגם במלחמת מצווה אין שבט לוי יוצא, ראו: הלכות מדינה (ח"ב פ"ד אות א עמוד נו); דרך אמונה (הלי שמיטה ויובל פ"ג הי"ב ס"ק נו; שם הי"ג ס"ק סא). בעניין זה, ראו עוד: הרב יהודה גרשוני (תחומין ח"ד עמוד 62-63).

⁷ במדבר (לא, ו).

⁸ רש"י (במדבר לא, ו).

⁹ רמב"ם (הלי מלכים פ"ז הי"א); אור שמח (שם הי"ב).

¹⁰ רד"ק (שמואל ב פרק כג, כ).

¹¹ אברבנאל (במדבר לא, כה); הגר"א (הגהות לספרי, פרשת מטות פסקא קנז ד"ה ויהיו על).

¹² תרגום יונתן (כתר יונתן, במדבר לא, ו).

¹³ רמב"ם (הלי מלכים פ"ה הי"ב).

¹⁴ דברים (כ, טז).

¹⁵ במדבר (לא, יח).

¹⁶ תוספות (שבת סד ע"א ד"ה מידל); פני יהושע (שם ד"ה בד"ה מידל).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הגעלעט הכלים, דבר המורה שהיא אינה מלחמת מצווה בה הותרו הלוחמים לאכול מאכלות אסורות וממילא שאין כל צורך בהגעלעט הכלים.¹⁷ ממאפיינים אלו ניתן ללמוד שמלחמת מדין אינה מוגדרת כמלחמת מצווה, אלא מדובר על ציווי יחוד, מצוות לחימה,¹⁸ ולכן דווקא בה יש להניח פתח מילוט במצור, אך ביתר מלחמות ישראל שהן מלחמות מצווה אין להניח פתח מילוט.

אולם כאשר נבקש לבחון מהי ההכרעה ההלכתית, עלינו לפנות לדברי הרמב"ם, אך שם מצאנו מחלוקת בדעתו. מסידור ההלכות ברמב"ם¹⁹ נראה שהשארית פתח מילוט במצור מתקיימת הן במלחמת מצווה והן במלחמת רשות, וכשם שיש מצווה לקרוא לשלום במלחמת מצווה ובמלחמת רשות, כך יש להשאיר פתח מילוט במלחמות אלו. יתכן והסיבה לכך היא מטעמי מוסר הומניטרי, שיש לנהוג בחמלה גם כלפי האויב, אף במלחמת מצווה.²⁰

לעומת הבנה זו, יש שהבינו בדעת הרמב"ם שאמנם במלחמת מדין השאירו פתח מילוט, אך היא לא הייתה מוגדרת מלחמת מצווה ולכן אין ללמוד ממנה על מלחמות ישראל שהן מלחמות מצווה ובהן אין להשאיר פתח מילוט.²¹ יתכן וזו הסיבה שהרמב"ם לא הביא בספר המצוות מצווה זו להניח פתח מילוט, משום שהיא אינה מצווה מעשית לדורות, כי מלחמות ישראל הן מלחמות מצווה ובהן אין להשאיר פתח מילוט.²²

שתי הבנות אלו בדעת הרמב"ם באו לידי ביטוי במלחמת לבנון הראשונה, בשנת תשמ"א, במצור שהטיל צה"ל על העיר ביירות, שם שהו מחבלי אש"ף שירו לשטח ישראל. במשך שבעה שבועות תקף צה"ל את העיר ביירות, ניתק את אספקת המזון, המים והחשמל, פעולות שפגעו באוכלוסייה האזרחית. באותה התקופה התחולל פולמוס הלכתי מרתק מעל דפי עיתון 'הצופה', בין הרב שלמה גורן לרב שאול ישראלי, בשאלה האם יש להניח פתח מילוט במצור על ביירות.

לדעת הרב גורן,²³ יש להניח פתח מילוט על-מנת לאפשר את יציאת האוכלוסייה האזרחית, על אף האפשרות שגם המחבלים היו נמלטים. לדבריו, ההבנה בדעת הרמב"ם היא שגם במלחמת מצווה יש להניח פתח מילוט, כפי שהיה במלחמת מדין. על הטענה שיש לחשוש שהמחבלים ימלטו וישובו למעגל הטרור, טען הרב גורן, שטענה זו נכונה גם כלפי מלחמת מדין בה השאירו פתח מילוט למרות החשש העתידי, אותו ידע הקב"ה ובכל זאת ציווה על השארית פתח מילוט, זאת משום שמדובר על חובה הלכתית-מוסרית להניח אפשרות מילוט לאוכלוסייה.

¹⁷ פני יהושע (שבת סד ע"א ד"ה בד"ה מיד).

¹⁸ אמת ליעקב (קמניצקי, על התורה עמוד תנ) שהיא מלחמת קדושה.

¹⁹ רמב"ם (ה' מלכים פ"ו ה"א-ה"ז-ה"י). כ"כ בדעתו מנחת חינוך (מצווה תקכז). זאת בניגוד לדעת רמב"ן (השגות לספח"צ שכת העשין המצווה החמישית); החינוך (מצווה תקכז) שלמדו שיש להניח פתח מילוט רק במלחמת הרשות, בניגוד להבנה זו בדעת הרמב"ם.

²⁰ משך חכמה (במדבר לא, ז).

²¹ רדב"ז (ה' מלכים פ"ו ה"ז); הנצי"ב (עמק הנצי"ב, ח"ב עמוד שב); דבר יהושע (ח"ב סימן קכו ד"ה ובאמת); הרב שאול ישראלי (חוות בנימין, ח"א סימן טו אות ד); הלכות מדינה (ח"ב שער ה"ז עמוד קפ).

²² הסבר נוסף לכך, ראו: משך חכמה (במדבר לא, ז); תורה תמימה (במדבר לא, ז הערה ט), שהשארית פתח מילוט היא עניין הנתון לשיקול הלוחמים מטעמי טקטיקה מלחמתית.

²³ משיב מלחמה (ח"ג עמוד רלט-רסה); תורת המדינה (עמוד 424-402).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

לעומתו, הרב שאול ישראל²⁴ טען שאין להניח פתח מילוט במצור על ביירות. לדבריו, אמנם במלחמת מדין הניחו פתח מילוט, אך היא לא הייתה מלחמת מצווה, בה אין לרחם על האויב ואין להניח לו לברוח. לדבריו, ההחלטה על השארת פתח מילוט במלחמת מצווה נתונה לשיקול הדרג המדיני והצבאי כחלק מטקטיקה מלחמתית להחליש את האויב.²⁵

לאחר כחודש וחצי של קרבות, הושגה הסכמה להוצאת הכוחות הסוריים וכוחות הארגונים הפלסטינים מביירות, ובכך נותרו באזור כוחות אש"ף עם המפקד יאסר ערפאת, שנחקו לאזור טריפולי. גם כאן הם היו במצור, מצד היבשה צרו עליהם המורדים וצבא סוריה, ומן הצד השני, הטיל צה"ל סגר ימי שמנע מהם לברוח מהים.

לאחר זמן, הוסר המצור הימי בלחץ בין-לאומי ואפשר לראשי המחבלים לברוח ליון ומשם לתוניס. במקרה זה טען הרב שלמה גורן²⁶ שאסור היה לאפשר פתח מילוט ימי, בשונה מעמדתו לגבי המצור על העיר ביירות. לדבריו, השארת פתח מילוט במלחמה הוא צעד מוסרי-הומניטרי כלפי האוכלוסייה האזרחית, אבל במקרה בו מדובר על כנופיית טרור ללא אוכלוסייה אזרחית, אין להשאיר להם פתח מילוט.

²⁴ חוות בנימין (ח"א סימן טו).

²⁵ ראו הערה 22. אולם, ראו: הרב יהודה גרשוני (קול יהודה, עמוד רי ד"ה וזה) שהטקטיקה הפוכה, להשאיר פתח מילוט במצור על ביירות כדי לא לסכן את חיילי צה"ל.

²⁶ משיב מלחמה (ח"ג עמוד רפג-שג).